

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΜΕ'

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1974

ΤΕΥΧΟΣ Β'

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

(ca. 341/5 — 395/400)

«ΠΕΡΙ ΨΕΥΔΟΥΣ ΑΣΚΗΣΕΩΣ» *

Υ Π Ο

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

II. Ὁ Ἀμφιλόχιος ὡς συγγραφεὺς

1. Ἐκ τῶν ὀλίγων εἴτε αὐτοτελῶς, εἴτε ἐν ἀποσπάσμασι διασωθέντων ἔργων τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, θὰ ἦτο τὸ ὀλιγώτερον λίαν ἀνεπαρκῆς ἢ προσπάθεια συστηματικῆς ἐκθέσεως τῆς Θεολογίας τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἐκκλησιαστικοῦ Πατρός, τὸν ὁποῖον ὅμως ὁ Ἰερώνυμος, ὅστις ἐγνώρισε τοῦτον καὶ προσωπικῶς, δὲν ἐδίστασε νὰ συμπεριλάβῃ μετὰ τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν τοῦ Δ' αἰῶνος, ἦτοι τῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ καὶ Ναζιανζηνοῦ, καὶ Γρηγορίου Νύσσης, διὰ τὴν ἐξάίρετον θεολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν τῶν σκέψιν καὶ τὴν ὅλην συγγραφικὴν τῶν δρᾶσιν¹.

2. Ὁ Karl Holl διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ στηρίξῃ τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ τὰ θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀμφ., προέβη εἰς ἐκτενῆ ἔκθεσιν συγκρίσεως τῶν θεολογικῶν

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 29 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

1. Migne, P.G. 39,27: Epist. LXX, al. LXXXIV, ad Magnum oratorem, 4: «Extant libri: Cappadocumque Basilii, Gregorii et Amphilochoi, qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refarciunt libros, ut quid in illis primum admirari debeas, eruditionem, saeculi, an scientiam Scripturarum».

διαφερόντων τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν, ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Τρι-
δικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ προβλήματος, ὡς ἀνεπτύ-
σσοντο ἐπικαίρως ὑπὸ τῶν μεγάλων τούτων πατερικῶν Μορφῶν
τοῦ Δ' αἰ., ἵνα διὰ παραλλήλου συγκρίσεως συναγάγη συμπερά-
σματα καὶ περὶ τῆς ἀναλόγου τοποθετήσεως τοῦ Ἄ μ φ. ἐπὶ τῶν
προβλημάτων τούτων. Ἡ πράγματι θαυμασία ἔκθεσις τοῦ Γερ-
μανοῦ ἐπιστήμονος ὠδήγησε τοῦτον εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπερά-
σματα. Εἰς τοὺς Καππαδόκας Πατέρας μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἐπί-
δρασις τοῦ διαβοήτου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ. Εἰς
τὰ ἐπὶ μέρος λεχθήτωσαν τὰ ἐξῆς. Ὁ μ. Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ
διατυπώσας σαφῶς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῶν «τριῶν ὑπο-
στάσεων» «ἐν μιᾷ οὐσίᾳ». Ἀλλὰ τὰ ἐσωτερικὰ ἰδιώματα τῶν
τριῶν ὑποστάσεων ἀφέθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἄνευ σαφοῦς διατυπώσεως.
Διὰ τὸν Βασίλειον ἡ «ἐκπόρευσις» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἦτο
ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ διατυπωθῇ λογικῶς. Τὸν τύπον τῆς
πρὸς τοῦτο διατυπώσεως πρῶτος ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καθώ-
ρισε, πάντως ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ διασφαλίσῃ τὸ ἰδιαίτερον
γνώρισμα ἐκάστου προσώπου τοῦ ἐνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ. Ἡ Χρι-
στολογία δὲ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀφωρμάτο ἐκ τῆς κατὰ
τοῦ Ἀρειανισμοῦ πολεμικῆς του καὶ τῆς ἀναιρέσεως τῶν ἡμια-
ρειανῶν Πνευματομάχων. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης τέλος, κινου-
μενος ὑπὸ τῆς μυστικῆς καὶ φιλοσοφικῆς του διαθέσεως, ἐπεδίωξε
νὰ ἐξάρῃ ἰδιαιτέρως τὸ «ἐνιαῖον» τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ «οὐσίᾳ» τῆς Θεό-
τητος, αἱ δὲ «ὑποστάσεις» εἶναι τὰ τρία πρόσωπα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ.
Ἡ δ' «ἐκπόρευσις» ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πρα-
γματοῦται «δι' Υἱοῦ». Ἐν δὲ τῇ Χριστολογία του ὁ Νύσσης ἐξῆρε
τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ πλεῖον τοῦ Γρηγορίου τοῦ
Θεολόγου. Ὁρθῶς δ' ὁ Holl καὶ λίαν ἐπιτυχῶς χαρακτηρίζει τὸν
μὲν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ἀποτελοῦντα γέφυραν Ἀλεξανδρι-
νῆς καὶ Καππαδοκικῆς Χριστολογίας, τὸν δὲ Γρηγόριον Νύσσης
ἀποτελοῦντα γέφυραν Ἀντιοχειανῆς καὶ Καππαδοκικῆς Χριστο-
λογίας.

3. Ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω μεγάλους Καπ-

παδόκας, ὁ Ἄμφιλόχιος ἐμφανίζεται κατὰ πολὺ ὑποδεέστερος. Παρὰ ταῦτα καὶ τούτου ἡ ἀξία ἐγκείται εἰς τὴν ἔνθερμον συμμετοχὴν του ἐν τῇ καταπολεμῆσει τῶν αἱρέσεων τῆς ἐποχῆς του, ἰδίᾳ τῶν Πνευματομάχων καὶ τῶν Ἀπολλιναριστῶν. Μάλιστα ὁ Ἄμφ. ὑπῆρξεν ὁ δημιουργὸς τοῦ πολλὰ σημαίνοντος δογματικοῦ ὄρου («τ ρ ό π ο ς τ ῆ ς ὑ π ά ρ ξ ε ω ς») πρὸς ἐρμηνεῖαν τῶν προσωπικῶν ἰδιωμάτων τοῦ ἐνὸς Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἥτοι τῆς «ἀγεννησίας» τοῦ Πατρὸς, τῆς «γεννήσεως» τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς «ἐκπορεύσεως» τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Καὶ ἐν τῷ Χριστολογικῷ προβλήματι, ὁ πρακτικὸς νοῦς τοῦ Ἄμφ. ἐπέτυχε νὰ διασφαλίσῃ τὸ «ἀσύγχυτον» καὶ «ἀδιαίρετον» ἐν τῇ ἐνώσει τῶν «δύο φύσεων» ἐν τῷ ἐνὶ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἄμφ. ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν χωρίων τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ἔστω καὶ παρεμπιπτόντως διὰ τῶν Ὀμιλιῶν του, φαίνεται ἀποκρούων τὴν «ἀλληγορικὴν» μέθοδον ἐρμηνείας. Ἐν τῷ κατὰ τῶν αἰρετικῶν τῆς ἐποχῆς του ἀγῶνι ὁ Ἄμφ. ἐμφανίζεται ἔνθερμος μὲν ὑπερασπιστῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἅμα καὶ νοῦς πρακτικὸς καὶ τοῦτ' αὐτὸ «ἐκλαϊκευτῆς» τοῦ τε Τριαδικοῦ δόγματος καὶ τοῦ Χριστολογικοῦ. Οὗτος ἐστερεῖτο τῆς φιλοσοφικῆς ἱκανότητος εἰς μεταφυσικὰς καὶ θεολογικὰς ἀνατάσεις. Ὡς νομικὸς ἐπεζήτην ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦ φυσικοῦ αἰτήματος τοῦ ἀνθρώπου, ἀναζητοῦντος τὸν Σωτῆρα αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐπιγείων δεινῶν. Τὴν πνευματολογία καὶ Θεολογίαν του ὁ Ἄμφ. ζητεῖ νὰ στηρίξῃ ἐπὶ τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τοῦ θρησκευόντος ἀνθρώπου. Αἱ ἐκφράσεις καὶ διατυπώσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῶν θεολογικῶν—δογματικῶν, τριαδικῶν, χριστολογικῶν, σωτηριολογικῶν—προβλημάτων, εἶναι ἀποτέλεσμα πρακτικῶν ἐφαρμογῶν ἢ θεωρητικῶν ἀναζητήσεων. Ἡ ἐπιτυχία του ἐν τῇ διατυπώσει θεολογικῶν τινῶν ὄρων μεγίστης σπουδαιότητος δογματικῆς, εἶναι ἀπόρροια τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος τοῦ νομομαθοῦς Ἄμφ., ἀναζητοῦντος κατανοητὰς ἐκφράσεις καὶ διατυπώσεις ὑπὸ τῶν ἀπλῶν πιστῶν. Ἐπομένως θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ Ἄμφ. οὐχὶ «ἐκλαϊκευτῆς» Θεολόγος, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ὡς καλῶς κατέχων τὰ δυσνόητα τοῖς πολλοῖς τῆς ἐν Χριστῷ

θείας Ἀποκαλύψεως, καθιστᾷ ταῦτα νοητὰ καὶ προσιτά. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι, ὡς πρακτικὸς νοῦς, ἀναζητεῖ ν' ἀνεύρη τὴν θεολογικὴν ἀλήθειαν τῶν δογματικῶν διατυπώσεων, διὰ τῆς ἐκλαϊκευμένης σκέψεως ἐνὸς νομομαθοῦς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς διὰ παραδειγμάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τοῦ χριστιανοῦ. Καὶ οὕτω τὰ «δόγματα» ἐρμηνευόμενα ὑπὸ τοῦ Ἄ μ φ., μετατρέπονται εἰς «βιώματα» ζωντανὰ καὶ καταληπτὰ ὑπὸ τῶν πολλῶν. Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ Ἄ μ φ. ἐστερεῖτο θεολογικῆς προπαιδείας. Διὸ καὶ καταφεύγει διὰ τὰ δυσχερῆ προβλήματα εἰς τὸν σοφὸν προστάτην καὶ κηδεμόνα αὐτοῦ, ἦτοι τὸν μ. Βασίλειον. Ἀκόμη καὶ διὰ πρακτικὰ ζητήματα. Πάντως ὁ ζῆλος αὐτοῦ καὶ ἡ ἀγνότης τῶν αἰσθημάτων του, ὅπως ὑπηρετήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν του «θεοφιλῶς» καθιστοῦν τοῦτον ἀξιοσέβαστον πατερικὴν μορφήν τοῦ Δ' αἰῶνος.

4. Ἀλλὰ διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκφέρωμεν πλήρη καὶ μετ' ἐπιστασίας κρίσιν περὶ τοῦ Ἄ μ φ., δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀρκετὴ ἢ ἄχρι τοῦ νῦν γνωσθεῖσα φιλολογικὴ του παραγωγή. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦτον συγγραφικὰ ἰδιώματα, τότε μόνον δύνανται νὰ διατυπωθῶν, ὅταν καταστῆ δυνατὴ ἡ ὅλη συγγραφικὴ τούτου παραγωγή. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, ἐπεδόθημεν εἰς μακρὰν καὶ λίαν κοπιώδη παλαιολογικὴν ἔρευναν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ν' ἀνεύρωμεν καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἄ μ φ. Ἐκ τῶν ἀναζητήσεών μας διὰ τῆς ἀναδιφήσεως πάντων τῶν δεδημοσιευμένων Καταλόγων τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τῶν ἀνά τὸν κόσμον Βιβλιοθηκῶν, πλὴν ἄλλων διεπιστώσαμεν τὸ μέγα πλῆθος τῶν χφφ., εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἄ μ φ., μάλιστα πολλάκις ἐν συνδυασμῶι πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ μ. Βασιλείου καὶ τῶν δύο ἄλλων Καππαδοκῶν Πατέρων, τῶν δύο Γρηγορίων. Ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἐκπληξιν ἡμῶν, ὅτι ἐκ τῆς παλαιολογικῆς ἐρεύνης ἐλάχιστα νέα στοιχεῖα ἀνεύρομεν, ἀποδίδοντα ὀνομαστικῶς εἰς τὸν Ἄ μ φ. ἕτερα ἄγνωστα ἔργα. Νομίζομεν δ' ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποκομίσωμεν πλείονα ὀφέλη, ἐὰν ἐκ τῶν γνωστῶν ἀποσπασμάτων ἔργων τοῦ Ἄ μ φ. ἢ καὶ ἐκ τινῶν τίτλων ἔργων ἀπο-

διδομένων εἰς αὐτόν, ἀνεζητοῦμεν τὸ ἔργον ἢ τὰ ἔργα ταῦτα μεταξὺ τῶν ὁμοίων ἔργων, τῶν ἐπ' ὄνοματι ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων φερομένων. Περιέργον μόνον ἐφάνη εἰς ἡμᾶς, ὅτι εἰς πλείονα χειρόγραφα Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω ἐμπεριέχεται «Ἄμφιλοχίου Ἰκονίου Λόγος περὶ ἀρετῆς», μὴ ἐμπεριλαμβανόμενος οὔτε ἐν *Migne*, οὔτε ὑπὸ τῶν *Holl* καὶ *Ficker* ἢ καὶ νεωτέρων ἐκδοτῶν Ὀμιλιῶν τοῦ Ἄμφ. μνημονεύεται τὸ ἔργον τοῦτο. Κατωτέρω, χάριν παραδείγματος, καταχωρίζομεν τοὺς κώδικας, οἵτινες ἐμπεριλαμβάνουν τὸν «περὶ ἀρετῆς» Λόγον, ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἄμφ. Πάντως περὶ τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τούτου δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν, πρὶν ἢ λάβωμεν φωτοαντίγραφα τῶν κωδίκων. Ἴδου καὶ οἱ κώδικες:

1. Κῶδιξ Μονῆς Βατοπεδίου 989, χαρτ. 0,20 X 0,13, XIX αἰ. φφ. 116.

...8) φ. 80^α-92^β: «Ἄμφιλοχίου Ἰκονίου περὶ ἀρετῆς» (Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Γέροντος Ἀρκαδίου, ἱεροδιακόνου Βατοπεδίου, Κατάλογος. Πλήρη τίτλον ὄρα ἐν *Marcel Richard*, *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits Grecs*. Paris 1958², σ. 43, ἀρ. 191. Διὰ τὴν ἀποφεύγωμεν τὴν καταγραφὴν τῶν τίτλων τῶν Καταλόγων καὶ τὰ ὀνόματα τῶν συντακτῶν αὐτῶν, θὰ παραπέμπωμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ *Richard*, δίδοντες ἀπλῶς τὴν σελίδα καὶ τὸν ἀριθμὸν, ἐν οἷς σημειοῦται ὁ πλήρης τίτλος τῶν Καταλόγων καὶ τὰ ὀνόματα τῶν συντακτῶν).

2. Κῶδ. Μονῆς Λαύρας 1191-I 107 (διάφορα). Χαρτ. 0,21 X 0,14, αἰ. XVII (φ. 221, ἀκέφ.).

...18) φ. 218^β-221: «Ἄμφιλοχίου ἐπισκ. Ἰκονίου Ὀμιλία περὶ ἀρετῆς καὶ ὅτι πολλὰ δεινὰ τοὺς ἀμαρτωλοὺς περιμένουσι καὶ περὶ πονηρῶν ἀνδρῶν καὶ διαβόλων». Ἄρχ. «Καλὸς ὁ βίος τῶν ἀρετῶν πάντοτε καθέστηκεν...». (*Richard*, σ. 45, ἀρ. 195. Σπυρ. Λαυριώτου καὶ Σωφρ. Εὐστρατιάδου).

3. Κωδ. Μονῆς Καυσοκαλυβίων 9. Χαρτ. 8 (0,227 X 0,160), αἰ. XVI, φφ. 281. Ὁ κωδ. ἀκέφ. καὶ κολοβός, ἔτι δ' ἐν πολλοῖς τιλφόβρωτος.

...3) φ. 80^α-91^α: «Τοῦ αὐτοῦ (δηλ. Ἀμφιλ.) Λόγος περὶ ἀρετῆς παραινετικὸς καὶ ὅτι δεῖ ἐν νῶ ἔχειν τὸν θάνατον καθ' ἐκάστην καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου». Ἄρχ. «Ἐκάστοτε οἱ ἀναγινώσκοντες τὴν θεολογικὴν τε καὶ ψυχωφελῆ καὶ θεόπνευστον ὠραίαν Γραφὴν ζωοποιοῦνται τῷ πνεύματι». Τελ. «ὅπως κατὰ μικρὸν λευκανθεῖσα ἡ καρδία σου ἀνθήσῃ καὶ βλαστήσῃ πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην καὶ πάντα τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ ὀνόματι τῆς ὑπεραρρήτου Τριάδος τοῦ Πατρός...». (Αὐτόθι, σ. 45, ἀρ. 194: Ε. Κουρίλας καὶ Εὐστρατιάδης. Ὁ δὲ τελευταῖος σημειοῖ: «Ὁ Λόγος οὗτος εἶναι ἀνεκδοτος, ὡς καὶ οἱ κατωτέρω πάντες. Ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ Μαρκ. κώδ. Νανιανῶ 87,4 κατὰ τὸν Κοντογιάννην. Εἶναι περιεργον ὅτι ὁ ἱερὸς Ἀμφιλόχιος δὲν εὑρηται ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντ. Λογοτεχνίας τοῦ Κρουμβάχερ (!), ὥστε θεωρῶ ἐνταῦθα ἀνεκδότους τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ἀμφιλοχίου ἀκολουθῶν τῇ φιλολογίᾳ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κοντογιάννη (!), οὔτε δὲ τὸ βιβλίον τοῦ K. H o l l, Amphiloehios von Ikonion. Tübingen u. Leipz. 1904, ἠδυνήθην νὰ συμβουλευθῶ (!). Παρὰ M i g n e, 39,35-131 οὐδεὶς τῶν ἀσκητικῶν τούτων λόγων ὑπάρχει»). Σημ. ἡμετέρα: Εἶναι λυπηρὸν οἱ Ἕλληνες Καταλογογράφοι νὰ ἐργάζωνται ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καὶ ν' ἀποφαίνωνται κατὰ τοιοῦτον ἀντιεπιστημονικὸν τρόπον. Προτιμότερα θὰ ἦτο ἡ παράλειψις τῆς ἐν λόγῳ παρατηρήσεως ὑπὸ τοῦ Εὐστρατιάδου.

...6) φ. 113^β-117^α: «Τοῦ αὐτοῦ Λόγος παραινετικὸς περὶ ἀρετῆς καὶ ὅτι δεῖ ἐν νῶ καθεκάστην τὸν θάνατον· καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου». Ἄρχ. «Καλὸς ὁ βίος τῶν ἐναρέτων πάντοτε καθέστηκε· τερπνὴ ἢ τῶν ἀγωνιζομένων καταστάσεις...». Τέλ. «ὅπως ὀψέποτε πιανθεὶς ἠδονῆς καὶ θείας πληροφορίας καὶ ἵνα δράμῃς ὀξέως εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ᾧ ἡ δόξα...».

4. Κῶδ. Κ α υ σ ο κ α λ υ β ί ω ν 10. Χαρτ. 8 (0,20 X 0,14), αἰ. XIV. φφ. 67. Κῶδιξ τιλφόβρωτος, ἀκέφαλος καὶ κολοβός, γεγραμμένος διὰ κირρᾶς γραφῆς· πρὸς τὰ ἄνω ἐξ ὑγρότητος ἢ γραφή σχεδὸν ἀπηλείφθη.

...2) φ. 6^β: «Ἄμφιλοχίου Ἰκονίου περὶ ἀρετῆς καὶ ὅτι δεῖ μνημονεύειν τὸν θάνατον, καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου· κεφ. ιστ». («Εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τοῦ κῶδ. 9, ἀρ. 3, πρὸς δὲν παρουσιάζει πολλὰς διαφορὰς, ἐλλείπει δὲ τὸ τέλος». Σημ. Εὐστρατιάδου).

5. Κῶδ. Μονῆς Ἀ γ ί α ς Ἀ ν ν η ς (Κατάλ. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, ἔνθ' ἀν., σ. 42-43., ἀρ. 184 καὶ 185) 100. 19. Χαρτ., αἰ. XVII.

...5) «Ἄμφιλοχίου Ἰκονίου Λόγος περὶ ἀρετῆς παραινετικὸς καὶ ὅτι δεῖ μνημονεύειν διηνεκῶς τὸν θάνατον καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου». Ἐν τέλει: «Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Ἰερεμίου πόνος».

6. Κῶδ. Μονῆς Ἰ β ῆ ρ ω ν 4512. 392. Χαρτ. αἰ. XVI. φφ. 693 (ἀκριβὲς ἔτος 1534).

1) Ἄμφιλοχίου Λόγοι: α) Περὶ μετανοίας, β) Περὶ κεικοιμημένων πιστῶν, γ) Παραινετικὸς περὶ ἀρετῆς (Κατάλ. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, ἔνθ' ἀν., ἀρ. 184, σ. 44/5).

7. Κῶδ. Μονῆς Π α ν τ ε λ ε ῆ μ ο ν ο ς 6056. 549. Χαρτ. 8 (0,218 X 0,14), αἰ. XV. φφ. 242.

...12) φ. 141^β-144^α: α) Ἄμφιλοχίου Ἰκονίου Ὁμιλία περὶ ἀρετῆς. (Κατάλ. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, ἔνθ' ἀν., σ. 47, ἀρ. 184).

8. Κῶδ. Μονῆς Δ ο χ ε ι α ρ ί ο υ 2679. 5. Περγ. αἰ. XII, φφ. 397. (Κατάλ. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, ἔνθ' ἀν., σ. 44, ἀρ. 184). (Σημειῶ τὸν κώδικα τοῦτον, διότι ἐν φ. 58^α ὑπάρχει «Εἰκὼν τοῦ Ἀγίου Ἄμφιλοχίου». Ὁ δὲ Λάμπρος σημειοῖ σχετικῶς: «... Αἱ δὲ εἰκόνες τοῦ κώδικος δὲν διακρίνονται μὲν διὰ τὸ κάλλος τῆς τέχνης, ἀλλ' οὐδ' εἰσὶ τὸ παρ' ἅπαν ἄτεχνοι. Ὅπως-

δήποτε δ' ὁ κῶδιξ ἐστὶν ἀξιολογώτατος διὰ τὴν ἱστορίαν τοῖς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς γραφικῆς. Ἰδ. καὶ H e i n i r i c h B r o c k h a u s, Die Kunst in den Athosklöstern. Leipzig 1894, σ. 192, 228/31 καὶ Πίν. 27. Ἐν τῷ τελευταίῳ παραφύλλῳ εὑρηται σημείωσις τοῦ Π ο ρ φ υ ρ ί ο υ Ο ὕ σ π έ ν σ κ η, γεγραμμένη τῇ 17 Ἰουλίου 1860 «ὁπότε καὶ ἐφωτογραφήθησαν ἅπασαι αἱ εὐρισκόμεναι εἰκονογραφίαι». Καὶ ἐγὼ δὲ κατέχω φωτογραφίας τινὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ φίλου Brockhaus κατ' ἐμὴν ὑπόδειξιν»).

9. Κῶδ. Μ ό σ χ α ς (Συνοδ. Βιβλ.) 215 ($\frac{284}{\text{CCCLXXXI}}$) Περγ. αἱ. XI., 4^ο φφ. 219 (4 καὶ $1/4$ X 3 καὶ $1/4$) (Διονυσίου).

...32) φ. 172-219: Τοῦ ὁσίου Ἀμφιλοχίου, ἐπισκ. Ἰκονίου: «Λόγος εἰς τὰ ἄκαρπα δένδρα· καὶ ὅπως εἰκόνα φέρουσι κατὰ πάντα τοῦ ἀνθρώπου· τοῦ τε βίου τούτου καὶ τοῦ μέλλοντος· καὶ ὅπως αἱ τῶν μετανουόντων ψυχαὶ παραλαμβάνονται ὑπὸ τῆς εὐσπλαγχνίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· καὶ ὅπως ἀποκαθίστανται ἐκ τῶν τῆς ἀναπαύσεως τόπων· διήγησις τε μυστικῆ περὶ τῆς θείας λειτουργίας· καὶ τῶν μετεχόντων ἀναξίως ἢ κατάκρισις». Ἄρχ. «Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν...». (Σ η μ. Ἡ περιγραφή ἐμφανίζει συγγενεῖάν τινα πρὸς τὸν περὶ ἀ ρ ε τ ῆ ς λόγον. Τὸ ὅτι ὁ ἐκ περγαμηνῆς οὗτος κῶδιξ ἀνήκει εἰς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα καὶ τὸ ὅτι περιλαμβάνει Λόγον τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ ὁμιλεῖ περὶ θανάτου καὶ μελλούσης ζωῆς, δίδει ἀφορμὴν νὰ ὑποθέσωμεν συγγενεῖάν τινα πρὸς τὸν περὶ ἀ ρ ε τ ῆ ς λόγον, τὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀμφιλοχίου φερόμενον εἰς πολλὰ χειρόγραφα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐγένετο ἐνταῦθα καὶ ἡ ἡμετέρα παρατήρησις).

10. Cod. O t t o b. gr. 172. Chart. (0,247 X 0,164) φφ. 150. αἱ. XVI.

φ. 1-17: Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου περὶ ἀ ρ ε τ ῆ ς παραινетиός. (Κατάλογος E. F e r o n e t F. B a t t a g l i n i, Rome 1893, M. R i c h a r d σ. 201, ἀρ. 733).

11. Κῶδ. Πατριαρχ. Ἰ ε ρ ο σ ο λ ῶ μ ω ν (ἐκ τῆς Μονῆς Ἀγ.

Σάββα) 223 (II 334), βομβ. XIV. αὐ. φφ. 390, (0,276 X 0,19), ἀρίθμησις ἡμερτημένη. Τὸ τεῦχος ἀριθμεῖ φφ. 371.

...9) Ἄμφιλοχίου, ἐπισκ. Ἰκονίου, «Λόγος περὶ ἀρετῆς παραινετικὸς καὶ ὅτι δεῖ μνημονεῦειν διηνεκῶς τοῦ θανάτου καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου». Ἄρχ.: «Οἱ τὴν θείαν ἐκάστοτε καὶ ψυχωφελῆ...», φ. 101^β. Σημ. Λόγος ἀνέκδοτος τύποις, οὗ δεύτερον ἀπόγραφον ὅρα παρὰ τῷ Coxe, Catal. cod. MSS Bibl. Bodl. i, 780. (M. Richard, σ. 118/9. Κατάλογος A. I. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἀρ. 444, τ. II (1894).

12. Cod. Vindob. Hist. Eccles. gr. LXII. (Nessel, pars 5, pag. 126, num. 25), chartaceus, f. 162^b-165^a: «Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἄμφιλοχίου, ἐπισκ. Ἰκονίου περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ πονηρῶν ἀνδρῶν καὶ διαβόλων. Ἄρχ.: Καλὸς ὁ βίος τῶν ἐναρέτων πάντοτε καθέστηκεν· τερπνὴ ἢ τῶν ἀγωνιζομένων κατάστασις». Σημ.: Edidit quidit quidem Franciscus Combefis, Lutetiae Parisiorum A. 1644 graece et latine in folio Opera omnia Amphiloerii, quae reperiri potuerunt; ea tamen Oratio, de qua in praesens hic agitur, i b i o m n i n o d e e s t. (M. Richard, σ. 237, N° 859: D. de Nessel. Pars I. Codd. Theol. graeci 1-337).

13. Cod. Oxford Miscellanei gr. 229, Chart. ff. 296, s. XV. (M. Richard, σ. 177, N° 651: H. O. Coxe. Bodleian Library).

...4) φ. 35-47: Ejusdem (Amphiloerii) homilia exhortatoria de virtute et de mundi Vanitate. Tit. Τοῦ αὐτοῦ λόγος παραινετικὸς(!) περὶ ἀρετῆς καὶ ὅτι δεῖ ἐν νῶ ἔχειν καθ' ἐκάστην τὸν θάνατον, ὁμιλία τε ἐξονιδίζουσα(!) τὸ ἐφάμαρτες(!) καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου. Ἄρχ.: «Ἐκάστοτε οἱ ἀναγινώσκοντες τὴν θεολογικὴν...».

...5) φ. 47-52: Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀρετῆς: «ἐπενοῦσα(!) δὲ τὴν τοιαύτην ὁδὸν ἐλόμενον καὶ ὅτι πολλὰ δεινὰ τῶν ἀμαρτωλῶν

ἀναμένει, εἰ μὴ μεταμεληθήσεται, ἀνάλογά τε ἐξαριθμοῦσα κατὰ προκαταβολῆς κόσμου δεινὰ τοῖς ἁμαρτωλοῖς κολαστεῖρια (!) ἀποκείμενα καὶ περὶ πονηρόν(!) ἀνδρῶν καὶ διαβόλων».

5. Μικρὸν δεῖγμα ἀπλῶς τοῦ πλήθους τῶν χειρογράφων, ἅτινα περιέχουν μίαν καὶ μόνην Ὀμιλίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀμφιλοχίου, τὴν περὶ Ἀ ρ ε τ ῆ ς, παρέθεσα διὰ ν' ἀποδειχθῇ τὸ μὲν τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων, ἅτινα περιέχουν καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ ἐν λόγῳ ἐκκλησιαστικοῦ Πατρός, τὸ δὲ διὰ νὰ καταδειχθῇ πόσης τιμῆς ἔχαιρεν οὗτος ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἀπεδόθησαν αὐτῷ καὶ τινὰ ἔργα μὴ ἀνήκοντα εἰς αὐτόν. Εἶναι ἐπομένως εὐνόητον μετὰ πόσης προσοχῆς ὀφείλει νὰ ἐπιδοθῇ ἐν τῷ μέλλοντι ὁ ἐρευνητὴς τῆς παλαιογραφικῆς ἀναδιφήσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἀμφιλ. διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐλέγξῃ τὴν γνησιότητα ἢ μὴ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἠρίθμησα ἐν ὄλῳ ὑπὲρ τὰ 820 χειρόγραφα, περιέχοντα ἔργα τοῦ Ἀμφιλ. ἢ ἀναφέροντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετ' ἄλλων πατερικῶν ὀνομάτων ἐν σειραῖς ἢ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς Συνόδων. Ὑπὲρ τὰ 50 χειρόγραφα ἀναφέρουν τὸν Ἀμφιλ. ὡς παραλήπτην ἐπιστολῶν τοῦ μ. Βασιλείου, ὡς καὶ τοῦ περὶ Ἀγίου Πνεύματος ἔργου τοῦ μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλος ἢ ἀφαντάστως κοπιώδης καὶ δυσχερεστάτη παλαιογραφικὴ ἔρευνα τῶν ἔργων τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ ἡ διάκρισις μετὰ βεβαιότητος τῶν γνησίων ἀπὸ τῶν νόθων ἔργων αὐτοῦ.

6. Τὸ μέγα ἐρώτημα, ὅπερ ἀφ' ἑαυτοῦ προβάλλεται, εἶναι τὸ ἐὰν ἀξίζῃ νὰ ὑποβληθῇ ὁ ἐπιστῆμων εἰς μίαν τοιαύτην μακρὰν καὶ κοπιώδη προσπάθειαν τῆς διὰ τῶν χειρογράφων παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ εἶτα διὰ μιᾶς φιλολογικο-κριτικῆς ἐξετάσεως νὰ θελήσῃ νὰ ἐκδώσῃ τὸ σύνολον τῶν συγγραφεῶν τοῦ Καππαδόκου τούτου Πατρός, ὥστε νὰ βαδίξῃ ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους, προκειμένου νὰ κρίνῃ καὶ ἀξιολογήσῃ τὴν τε ποιότητα καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ ἐν τέλει νὰ ἐκθέσῃ τὸ θεολογικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ τὰ δογματικὰ ἐνδιαφέροντα, ἅτινα

ἐκίνουν τὸν ἄνδρα, ζῶντα ἐν μέσῳ τῆς σφυζούσης ἐποχῆς τοῦ Δ' αἰ., καθ' ὃν μεγάλα θεολογικά, δογματικά καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐκκλησιαστικά προβλήματα ἀπησχόλουν τὴν σκέψιν τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Κατὰ τὰ πρὸ τεσσαρακονταετίας νεανικά ἔτη τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδῶν μου, εἶχον σκεφθῆναι ἀναδιφῆσαι πάντα τὰ χειρόγραφα, τὰ περιέχοντα ἔργα τοῦ Ἄμφιλ., ἵνα ἐν τέλει προβῶ εἰς γενικὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν. Οἱ χρόνοι παρῆλθον — καὶ παρέρχονται τόσον ταχέως! — καὶ ὁ περὶ τοῦ ἐγχειρήματος ζῆλος ὑπέστη καθίζησιν, μάλιστα κατόπιν τῆς πείρας, ἣν ἀπεκτήσαμεν. Ἡ πείρα δὲ ἔπεισεν ἡμᾶς, ὅτι καὶ ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν τοιαύτην κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἄμφιλ., καὶ πάλιν θὰ ἦτο τὰ μάλιστα ἀμφισβητούμενον, ἐὰν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν πλείονα περὶ Ἄμφιλ. τῶν ὄσων ἐξέθεσαν οἱ πρῶτοι ἐρευνηταὶ Holl καὶ Ficker, μάλιστα ὁ πρῶτος περὶ δόγματος καὶ Θεολογίας τοῦ Ἄμφιλ., ὁ δὲ δεύτερος περὶ τῆς ἀντιρρητικῆς τούτου συμβολῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς ὁμιλητικῆς καὶ ἱεραποστολικῆς του δράσεως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ *

1. Τὸ κείμενον, ἀκέφαλον ὄν, ἀρχεται διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν λάθρα καταβαλλομένων προσπαθειῶν ὑπὸ τῶν ἐν τῷ ἔργῳ καταπολεμουμένων αἵρετικῶν διὰ τὴν ἐξαπάτησιν τῶν ἀπλουστέρων χριστιανῶν. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι, ἐν ἀντιθέσει «πρὸς τοὺς ἐν λόγῳ κομψούς», κατὰ τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνόν¹, τοὺς «τὴν γλῶσσαν εὖστροφον ἔχοντας καὶ δεινὴν ἐπιθέσθαι λόγοις εὐγενεστέροις τε καὶ δοκιμωτέροις» ἱκανούς, τοὺς «ἀτόπους καὶ παραδόξους σοφιστὰς καὶ κυβιστὰς τῶν λόγων»· ἐν ἀντιθέσει λέγω πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ μεμορφωμένους αἵρεσιάρχας, οἵτινες «διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ καινῆς ἀπάτης»² πλανῶσι τοὺς χριστιανούς, οἱ αἵρετικοὶ τοῦ ἔργου μὴ ἔχοντες «φρόνησιν», ἀνόητοι καὶ ἀπαίδευτοι δηλ. ὄντες καὶ στερούμενοι τῆς συλλογιστικῆς καὶ σοφιστικῆς διαλεκτικῆς τῶν ἀρχηγῶν τῶν μεγάλων αἱρέσεων, οὔτε τὴν δύναμιν οὔτε τὴν παρρησίαν κἂν ἔχουν εἰς τὸ νὰ ἐκθέσουν σαφῶς τὰς κακοδόξους αὐτῶν θεωρίας καὶ τὰς πεπλανημένας δογματικὰς ἀρχάς, φοβούμενοι τὴν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον συνδιάλεξιν μετὰ τῶν ἱκανῶν καὶ φρονίμων τῆς Ἐκκλησίας ἀνδρῶν, μάλιστα ἕνεκα καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν τῶν πράξεων. Οὕτω καθ' ἡμᾶς δέον νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ χωρίον Π,2: «οὐ τὴν ἐπὶ πόλεων δικαιοσύνην», μάλιστα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ χωρίον Ι,1: «οὐδὲ τολμῶσιν εἰς τὸ φῶς προελθεῖν ἢ φρονίμῳ ἀνθρώπῳ διαλεχθῆναι, ἢ π ὁ λ ε ι χ ρ ι σ τ ι α ν ῶ ν ἐ π ι β ῆ ν α ι».

* Σημ.: Διὰ λατινικῶν ἀριθμῶν σημειοῦμεν τὸ κεφάλαιον τοῦ ἔργου, κατὰ τὴν ἡμετέραν διαίρεσιν. Διὰ δὲ τῶν ἀραβικῶν ἀριθμῶν τὰς παραγράφους τοῦ ἰδίου κεφαλαίου.

1. Arthur James Mason, *The five Theological Orations of Gregory of Nazianzus*, Cambridge 1899 σ. 1. 2. 3.

2. Κολοσ. 2,8 Ι, 1.

2. Ἡ ἀτολμία των αὐτῆ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι στεροῦνται τῆς «δικαιοσύνης», ἦτοι τῆς ἀρετῆς καὶ δὲν δύνανται καὶ νὰ συγκριθῶσιν ὡς πρὸς τὸν ἐνάρετον καὶ κατὰ Χριστὸν βίον μετὰ τῶν ἐν ταῖς πόλεσι βιούντων χριστιανῶν, τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας ὀπαδῶν. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐσκέφθη τὸ χωρίον II,2: «οὐ τὴν ἐπιπύλεων δικαιοσύνην» νὰ διορθώσω οὕτω: «οὐ τὴν ἐπιπύλεων δικαιοσύνην», ἦτοι τὴν πρῶτην, τὴν ἐξέχουσαν, τὴν καθαρὰν δικαιοσύνην¹. Ἀλλὰ τὸ χωρίον I,1: «... ἡ πόλις χριστιανῶν ἐπιβῆναι» ἐπιβάλλει μᾶλλον νὰ δεχθῶμεν ὀρθοτέραν τὴν γραφὴν «τὴν ἐπιπύλεων δικαιοσύνην», ὡς συγγενεστέραν πρὸς τὴν ὅλην σκέψιν τοῦ Ἄμφιλοχίου, ὅθεν καὶ ἀφίεμεν ἀμετάθετον τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος. Ἐνῶ «οἱ προεστῶτες τῶν ἄλλων αἱρέσεων» (I,1) «διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτοῖς δεινότητα καὶ τὰς γραφὰς πειρῶνται πρὸς τὰ ἑαυτῶν θελήματα ἔλκειν ἀκαεῖθεν ἀπατᾶν τοὺς ἀπλουστέρους» «καὶ λόγον καὶ πιθανότητα ἔχουσι καὶ συλλογισμοῖς καὶ σοφίσμασι τινῶν ἀπλουστέρων περιγίνονται» (I,2). Οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι ἐν μόνον ἔχουσι, τὸ δολερὸν τῶν μικρῶν ἀλωπεκῶν, ἦτοι τὴν ἀπάτην, δι' ἧς ὑποκλέπτουσι καὶ ἀφανίζουσι τοὺς μικροὺς καὶ ἀδαεῖς καὶ περὶ τὴν πίστιν μεριζομένους, ἦτοι τοὺς ἀπλουστέρους καὶ ἀμαθεστέρους τῶν χριστιανῶν. Ἡ δολιότης «τῶν μικρῶν τούτων ἀλωπεκῶν» συνίσταται εἰς τὸ ὅτι «ὅταν εἰσέλθωσιν εἰς ἀμπελῶνα, τούτέστιν εἰς λαόν, οὐ παρρησία εἰσέρχονται, ἀλλὰ λάθρα ὡς κλέπται ὡς καὶ τὰ θηρία ταῦτα, αἱ ἀλώπεκες» (II,3). Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἄμφιλοχίου χρῆσις τῆς ἀρχαιοτάτης παρομοιώσεως, τῆς ἀπὸ τῆς Γραφῆς εἰλημμένης² καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιρρητικῶν συγγραφέων πολλάκις χρησιμοποιουμένης, τῶν αἱρετικῶν πρὸς τὰς ἀλώπεκας, τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἀμπελον καὶ τοῦ ἐπισκόπου πρὸς τὸν ἀμπελουργόν.

3. Ἐπίσης ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἄμφιλοχίου χρῆσις τῆς παρομοιώσεως τῆς σωζούσης διδασχῆς τῆς Ἀγ. Γραφῆς πρὸς τὰ φάρμακα: «αἱ γὰρ γραφαὶ εἰκόμασι τοῖς βοηθήμασι

1. ὉΣ ἐν λ. «ἐπιπύλαιος» καὶ Liddell-Scott, Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλλ. γλώσσης II,270.

2. Λουκ. 13,32.

τοῖς ἰατρικοῖς, ἅτινα καλῶς μὲν σκευαζόμενα θεραπεύει, φαύλως δὲ ἢ ἀτεχνῶς διδόμενα φονεύει» (I,3). Οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι ἐπιδίδονται εἰς τὸ καταστρεπτικόν των ἔργον, τῆς καρπώσεως δῆλον ὅτι καὶ ἀφανίσεως ἀλλοτριῶν καμάτων, «ἐπὶ ἴδωσι τὸν ἀμπελουργὸν εἰς ἕτερον μέρος ἀσχολούμενον» (II,4). "Ἀλλαις λέξεσιν, οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι τότε καρποῦνται ὀφέλη καὶ ἐπιτυγχάνουσι πως διὰ τοῦ ἀπατηλοῦ προσηλυτιστικοῦ των ἔργου, ὅταν ὁ ἐπίσκοπος τῆς περιοχῆς εὐρίσκηται μακρὰν τοῦ μέρους ὅπου δρῶσιν ἢ εἶναι ἀπησχολημένος περὶ ἕτερα σοβαρὰ ἐκκλησιαστικὰ προβλήματα τῆς ἐπαρχίας του, ἅτινα καὶ ἐμποδίζουσι τοῦτον ν' ἀναλάβῃ τὰ πρέποντα μέτρα ἀμύνης καὶ πολεμικῆς κατ' αὐτῶν¹.

4. "Ἴνα μὴ θεωρηθῆ ὅτι ἀποδίδει μεγαλύτεραν τῆς δεούσης σημασίαν εἰς τὰς αἱρέσεις ταύτας, οἰονεὶ διασαφῶν τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα, ἐπάγεται ὅτι οὗτοι δὲν τολμῶσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς «μεγάλους ἀμπελῶνας», εἰς Ἐκκλησίας δῆλον ὅτι πολυπληθεῖς καὶ ἰσχυράς, ἐν αἷς καὶ πολλοὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ὑπερασπισταὶ ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ «τοὺς μικροὺς ἀμπελῶνας» ἀφανίζουσι, τὰς μικρὰς δῆλον ὅτι τοπικὰς Ἐκκλησίας καὶ τὰς ἐν ἀγροικίαις παραπλανῶσιν, ἔνθα, ὡς εἰκόσ, πλείονες οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀφελεῖς καὶ οἱ περὶ τὴν πίστιν εὐπιστοὶ τε καὶ ἀσθενεῖς: «Οὐδεὶς γὰρ παρ' αὐτοῖς² ἀνὴρ ἰσχυρὸς καὶ ἐδραῖος τῇ πίστει καὶ τεθεμελιωμένος ἐπὶ τὴν πέτραν, τούτέστι τὸν Χριστόν, ἀπατᾶται, ἀλλ' εἴ πού τις ἀχύρῳ παραπλήσιος καὶ «παντὶ ἀνέμῳ περιφερόμενος³, ἀπολικμᾶται τῆς ἐκκλησίας». Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τῆς προσηλυτιστικῆς τοῦ εἴδους τούτου δράσεως τῶν αἰρετικῶν τούτων εἶναι ὅτι ἐξαπατῶσι κυρίως γυναικάρια εὐκόλα

1. Δύσκολον εἶναι ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν ὁ Ἀμφιλόχιος εἶχεν ἐν νῶ, λέγων ταῦτα, τὴν πρόσκαιρον αὐτοῦ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς Μητροπόλεώς του ἐν ἔτει 375, ὅτε μετέβη εἰς Σίδην τῆς Παμφυλίας, ἵνα προστῆ συνόδου ἐξ 25 ἐπισκόπων, εἰς ἣν καὶ ὁ μ. Βασίλειος προσεκληθῆ, ἀλλ' ἐκωλύθη, λόγῳ ἀσθενείας, νὰ προσέλθῃ, ἐναντίον τῶν Μασσαλιανῶν. "Ορα Φωτ., Βιβλ. κώδ. 52. Migne, P.G. 82, 1141 ἐ. καὶ 1336. Θεοδωρήτου, Ἰστ. IV, 11. Hefele, Conciliengeschichte. Freiburg im Br. 1875 II, 48/9.

2. οὐχὶ «παρ' αὐτῶν», ὡς φαίνεται ἐκδεχόμενος ὁ Ficker III,2. Τὸ «παρ' αὐτοῖς» ἀναφέρεται εἰς τὸ «τοῖς ἀμπελῶσι», δηλ. τοῖς μικροῖς.

3. Ἐφ. 2,14.

εἰς ἀπάτην καὶ ἀσθενεῖς τὸν χαρακτῆρα καὶ ἐκτεθηλυμένους τινὰς ἀνθρώπους: «Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κήρυγμα αὐτῶν ἐκεῖνο τὸ γένος ἀπατᾶ καὶ εἴπου τις γυναικώδης» (IV,3). Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰς συναθροίσεις αὐτῶν ἀπαντᾶ τις κατὰ τὸ πλεῖστον γυναῖκας, τὸ δὲ φοβερώτερον εἶναι ὅτι οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι συζῶσιν ἀφόβως μετὰ τῶν ἀλλοτρίων γυναικῶν: «καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν πλείονα γυναικάρια ἀπατῶμενα, ἐξακολουθοῦντα ἀλλοτρίοις ἀνδράσι καὶ μετ' αὐτῶν ἀδιαφόρως συζῶντ'· τὰ δὲ ἀκόλουθα τούτοις «αἰσχρὸν ἔστι καὶ εἰπεῖν»¹ (IV,3)².

1. Ἐφ. 5,12.

2. Εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς τὸ γεγονός, ὅτι εἰς πάσας σχεδὸν τὰς αἰρέσεις σπουδαῖον ρόλον διεδραμάτιζον αἱ γυναῖκες. Τοῦτο παρετηρήθη ὑπὸ πάντων τῶν περὶ τὴν αἰρετικὴν ἢ καὶ ἀντιρρητικὴν γραμματείαν ἀσχοληθέντων. Ἐν τῇ ἐπισήμῳ μάλιστα Ἐκκλησίᾳ ὁ ρόλος τῶν γυναικῶν ἦτο σπουδαιότατος. Ἡ περὶ γυναικῶν βιβλιογραφία ἀπὸ τε προχριστιανικῆς, χριστιανικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως εἶναι πλουσιωτάτη, ἣν ἀνεύρισκει τις ἀνέτως εἰς τὰ Θεολογικὰ Λεξικά, τὰς Ἐγκυκλοπαιδείας καὶ τὰ κύρια συστηματικὰ πατρολογικὰ συγγράμματα. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ἀπλῶς τὰ ἐλληνιστὶ δημοσιευθέντα ἐπιστημονικὰ ἔργα, ὡς καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῆς ξένης βιβλιογραφίας: Τιμοθέου Θέμελη, Αἱ γυναῖκες τῆς Ἀγ. Γραφῆς, Ἐκκλησ. Φάρος 1928, σ. 54 ἐ. Βασ. Βέλλα, Ὁ Ἰσραηλιτικὸς γάμος. Ἀθ. 1935. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ τέκνα παρ' Ἰσραήλ. Ἀθ. 1936. Δ. Μπαλάνου, Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν ταῖς Θρησκείαις καὶ ἰδίως ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Ἀθ. 1910. Π. Ι. Μπρατσιώτου, Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Βίβλῳ. Ἀθ. 1940². Φαίδ. Κοουκούλέ, Ἡ μοναχὴ Θεοδούλη. Ἀθ. 1928. Τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β' (I). Ἀθ. 1948. Εὐάγγ. Θεοδώρου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, Περιοδ. «Ἀναγέννησις», Ἀθ. 1945. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡρωίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων. Ἀθ. 1949. — Ἐκ τῆς ξένης βιβλιογραφίας μνημονεύτέα τὰ ἐξῆς ἔργα: Διὰ τὸν ρόλον τῆς γυναικὸς παρὰ τοῖς αἰρετικοῖς σπουδαιότατον καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι τὸ ἔργον τοῦ L. Zscharnack, Der Dienst der Frau in den ersten Jahrh. der christl. Kirche. Göttingen 1902 σ. 156. E. v. d. Goltz, Der Dienst der Frau in der christl. Kirche. 1914². A. Kalsbach, Die altkirchl. Einrichtung der Diakonissen bis zu ihrem Erlöschen. 1926 (πλουσία βιβλιογραφία). Ὅρα ἐπίσης τὸ ἐξαίρετον ἄρθρον ἐν λ. «γυνή» παρὰ Gerhard Kittel, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Stuttgart 1933. Bd. I, 776-790. (Oepke). Νεωτέραν βιβλιογραφίαν εὐρίσκει τις καὶ ἐν τῷ Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg 1960, Bd. IV, 294-302 (A. Closs-J. Michl-J. Mörsdorf-W. Leibbrand-A. Lubat-M. Hain), ἐν λ. «Frau». Ὅρα ἐπίσης καὶ ἐν λ. «Ketzerkataloge», «Ketzertaufe», «Inquisition» Bd. VI, 130-133. V, 698-702.

Ἄξιον ἰδιαίτερας σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ ὅτι, ὡς ἴσως οἱ ἀντιρρητικοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦν περὶ τῶν παρ' αἰρετικοῦς γυναικῶν, χρησιμοποιοῦν τὸν περιφρονητικὸν ὄρον «γυναῖκα», συνωδᾷ τοῖς λόγοις τοῦ Παύλου Β. Τιμ. 3,6. Ἰβρλ. Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, παρὰ Migne, P.G. 66,937/44. Ἰερωνύμου, Ἐπιστ. 132,4: Ad Ctesiphontem adv. Pelagium, Migne, P.L. 22, 1153. Θεοδώρητου, Ἐκκλ. Ἰστ. I,3, παρὰ Migne, P.G. 82, 889. 908. Ἄξιον πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας

5. Τὸ ἀνωτέρω ἀναλυθὲν ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ τὴν γενικήν, οὕτως εἰπεῖν, εἰσαγωγὴν τοῦ ὅλου ἀντιρρητικοῦ ἔργου. Αἱ πρῶται φράσεις τοῦ ἀκεφάλου ἔργου τοῦ Ἀμφιλοχίου: «οὐδὲ οὐράνιον φρονοῦσιν· ἀλλ' οὐδὲ ἀνθρώπινον φρόνημα ἔχουσι», δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς στήριξιν τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ἤδη προηγουμένως ἐκθέσει περιληπτικῶς τὸ σύστημα τῶν ἀντικρουομένων τούτων αἰρέσεων. Ἐντεῦθεν λοιπὸν διαφαίνεται ὀπηλίκης σημασίας εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔργου, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῆς θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν σαφεστέραν ἀντίληψιν ἢ καὶ γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν κακοδοξιῶν τῶν πολεμουμένων διὰ τοῦ ἔργου αἰρέσεων. «Ὅπως ποτ' ἂν ᾔ, καὶ ἐκ τῶν ἀρχικῶν φράσεων καὶ ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ ἀντιρρητικοῦ συγγραφέως ἐκτιθεμένων ἀπόψεων, φαίνεται ὅτι οἱ ὑπ' αὐτοῦ πολεμούμενοι αἰρετικοὶ δὲν δίσταντο εἰς θεμελιώδη τῆς Ἐκκλησίας δόγματα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ ἰδεῶδες μέσον τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ζωῆς.

6. Ἐπίσης ἄξιον ἰδιαίτερας ἐξάρσεως εἶναι καὶ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῶν πρώτων φράσεων, καθ' ὃ οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι δὲν ἔχουσι μόνιμον τὴν ἐγκατάστασιν των εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, ἀλλὰ πλάνητα βίον ἄγοντες, εἰσέρχονται εἰς τὰς κωμοπόλεις, τὰ χωρία καὶ τὰς ἀγροικίας, ἔνθα πλεονάζει τὸ στοιχεῖον τῶν ἀφελῶν καὶ ἀμαθῶν καὶ ἔνθα τὸ πλῆθος τῶν μωρῶν γυναικαρίων εὐκόλος γίνεται λεία. Ἀσφαλῶς ὁ Ἀμφιλόχιος οὕτως ὁμιλῶν, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰς τοπικὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἐπαρχίας συνθήκας. Τοῦτο δὲ ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως εἶναι λίαν σημαντικόν, διότι οὐδὲν σπουδαιότερον τῆς γνώσεως τῶν τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν συνθηκῶν κατὰ τὴν ἔνδοξον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, μάλιστα ἔνεκα τῆς σπάνεως τῶν τοῦ εἴδους τούτου ἐκκλησιαστικοῖστορικῶν εἰδήσεων.

(Συνεχίζεται)

συσχετίζει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως μετὰ γυναικῶν, μεταξύ ἄλλων λέγων: «...Καὶ τοῦτο μὲν, δικαστήρια συγκροτοῦντες, δι' ἐντυχίας γυναικαρίων ἀτάκτων ἀήπατησαν· τοῦτο δέ, τὸν Χριστιανισμὸν διασύροντες, ἐκ τοῦ περιτροχάδην πᾶσαν ἀγυιὰν ἀσέμνωσ τὰς παρ' αὐτοῖς νεωτέρας. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρρηκτον τοῦ Χριστοῦ χιτῶνα, ὃν οἱ δῆμιοι διελεῖν οὐκ ἐβουλεύσαντο, αὐτοὶ σχίσαι ἐτόλμησαν», παρὰ Migne, P.G. 18, 549B.